

MOLIYA VA BANK ISHI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANK-MOLIYA AKADEMIYASI ILMİY JURNALI

Тижорат банклари активлари ликвидлилигини таъминлашнинг долзарб масасалари

Избосаров Бобуржон Бахриддинович

Тошкент молия институти "Банк иши" кафедраси доценти, PhD

Ёзишмалар учун электрон почта: boburbekizbosarov@gmail.com

Мақола ҳақида маълумот

Аннотация

Тошпирилган вақти: 26.10.2022

Қабул қилинган вақти: 29.12.2022

Таянч сўз ва иборалар: тижорат банклари, банк активлари, активлар ликвидлилиги, тижорат банки ликвидлилиги, тўловга қобилиятлилиги, молиявий барқарорлик, депозитлар, мажбуриятлар, ликвидлилик риси, мажбурий захира, қайта молиялаш.

Ушбу мақолада банк активлари ликвидлилигини таъминлашда марказий банкнинг ўрни, тижорат банклари капиталининг ҳолати уларнинг ликвидлилигига таъсири тадқиқ этилган. Шу билан бирга, активлар сифатининг унинг ликвидлилигига, шунингдек депозитлари ва ўз маблағларининг таъсири эконометрик усуллар орқали таҳлил қилинган. Мақолада банк активлари ликвидлилигига тижорат банклари ўз маблағларининг таъсири, марказий банк томонидан ўрнатилган иқтисодий меъёрий кўрсаткичлар таъсири, марказий банкнинг монетар сиёсат инструментлари орқали таъсири эконометрик моделлардан фойдаланган ҳолда тадқиқ этилган.

Current issues of ensuring the liquidity of commercial banks' assets

Izbosarov Boburjon Bakhriddinovich

PhD, Associate professor in Tashkent Institute of Finance

Corresponding author's email: boburbekizbosarov@gmail.com

ARTICLE INFO

Abstract

Received: 26.10.2022

Accepted: 29.12.2022

Key words: commercial banks, bank assets, asset liquidity, commercial bank liquidity, solvency, financial stability, deposits, liabilities, liquidity risk, mandatory reserve, refinancing.

This article explores the role of the central bank in ensuring the liquidity of bank assets, the impact of the status of the capital of commercial banks on their liquidity. At the same time, the impact of the quality of assets on its liquidity, as well as its deposits and own funds, was analyzed through econometric methods. The article examines the impact of commercial banks' own funds on bank asset liquidity, the impact of economic regulatory indicators established by the central bank, the impact of the central bank through monetary policy instruments using econometric models.

Кириш

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида бозор иқтисодиётига хос бўлган икки поғонали банк тизими шакллантирилди, айни пайтда ушбу тизим мунтазам равишда такомиллаштирилмоқда. Бозор иқтисодиётида доимо "рақобат" деган бозор унсури фаолият кўрсатади. Иқтисодий рақобат йўлида банкларнинг муҳим вазифаларидан бири – ўз

мижозлари ва контрагентлари олдидаги мажбуриятларини бажара олиш қобилиятидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 8 майдаги ПФ-5992-сон "2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида"ги Фармонида мувофиқ, тижорат банклари активларининг сифатини ошириш ва уларнинг ликвидлилигини таъминлаш, банкларнинг

капиталлашув даражаси, молиявий барқарорлигини ошириш устувор йўналишлар сифатида белгилаб

берилди [1]. Сўнгги йилларда аҳолининг банкларга бўлган ишончини янада мустаҳкамлаш, банк активлари ликвидлилиги, тўловга қобилиятлилиги ва барқарорлигини таъминлаш борасида улкан ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Банк активлари ликвидлилиги – тижорат банклари активларининг қанчалик даражада тез пул маблағига айланиши ва шу орқали банкнинг барча пул мажбуриятларини ўз вақтида, тўлиқ ва узлуксиз бажарилишини таъминлаш, унинг ишончилиги ва иқтисодий ривожланиш эҳтиёжларига мувофиқ маблағларнинг етарлилигини белгилайди.

Банк активлари ликвидлилиги тижорат банкларининг депозиторлари, кредиторлари ва акциядорлари олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида бажарилишини, юридик ва жисмоний шахсларнинг бўш пул маблағларини жалб қилиш, кредит бериш ва инвестицион фаолиятини ривожлантириш қобилиятидир.

Шунингдек, (Basel Committee on Banking Supervision. (2021) банк назорати бўйича халқаро Базель қўмитасининг Базель-3 талабларига асосан, банк активлари ликвидлилигига, жумладан, тижорат банклари ликвидлилигига алоҳида эътибор қаратилган [2]. Халқаро Базель қўмитасининг тавсияларига асосан тижорат банклари ликвидлилигини баҳолашда янги меъёрий кўрсаткичлар жорий қилинди. Жумладан, жорий ликвидлик ва левераж кўрсаткичидан ташқари тижорат банклари учун – ликвидликни қоплаш меъёрий коэффициенти ва соф барқарорлаштириш меъёрий коэффициенти жорий қилинди. Марказий банк тижорат банклари томонидан ушбу меъёрларни бажаришини таъминлаш орқали банкларнинг ликвидлилиги ҳамда банк активларининг ликвидлилигини ўрнатилган меъёр даражасида назорат қилиш имкони мавжуд бўлади.

Банк активлари ликвидлилиги барқарор бўлиши банк мижозларининг банкка бўлган ишончини ортишига ва шу орқали банк тизимида молиявий маблағларнинг оқимини кенгайтишига олиб келади. Банк активлари ликвидлилиги нобарқарор бўлган ҳолатда мижозларнинг банкларга бўлган ишончи камайиб, улар ўз маблағларини банклардан олиб чиқиб кетишига сабаб бўлади. Бу эса, иқтисодиётда банкдан ташқари айланмаларни ошишига олиб келади.

Шу сабабли ҳам банк активлари ликвидлилигига таъсир қилувчи омилларни ўрганиб чиқиш лозим. Ҳар бир омилнинг банк активлари ликвидлилигига таъсири қандай даражада эканлиги, қайси омилларни ўзгартириш орқали энг яхши натижаларга эришиш мумкинлиги бўйича аниқ таҳлилларни амалга ошириш керак бўлади.

Адабиётлар шарҳи

Иқтисодий адабиётларда банк активлари ликвидлилигига иқтисодчилар томонидан деярли бир хил таъриф берилади. Жумладан, банк активлари

ликвидлилиги (Yensu Joseph, Hadrat Yusif, 2021) банк активларининг тез пулга айланиш даражасидир [3]. Бунга, пул бозори орқали банклар ўртасида маблағларни қайта тақсимлаш орқали эришилади. Маълумки, банк активлари ликвидлилиги асосан активлар сифатига узвий боғлиқ бўлади. Банк активлари ликвидлиликни бошқаришга ички ва ташқи омиллар таъсир қилади.

Ички омиллар қуйидагилардан иборат:
банк активларининг сифати;
депозитлар сифати;
ташқи манбаларга қарамлик даражаси;
актив ва мажбуриятларнинг муддатлар бўйича мувофиқлиги;
банкнинг имиджи;
банк менежменти сифати.

Тижорат банкининг ҳолати, юқорида қайд этилганидек, нафақат ички, балки бир қатор ташқи омилларга боғлиқ бўлиб, уларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат:

мамлакатдаги умумий иқтисодий ва сиёсий вазият;
қимматли қоғозлар бозори ва банклараро бозорнинг ривожланиш даражаси;
марказий банкнинг қайта молиялаштириш тизимини ташкил қилинганлик даражаси;
марказий банк назорат функцияларининг самарадорлиги.

Банк бошқаруви (Marozva, 2015) тўғрисида изланишлар олиб борилган бўлиб, банк активлари ликвидлилиги банкнинг вакил банклардан ва Федерал захира тизимидан нақд пулларни жалб қила олиш қобилияти бўлиб, бу жараёнга потенциал ликвид активларни, федерал маблағларни сотиб олиш, янги депозит сертификатларини, акцияларини, евродолларни ва қарз мажбуриятларини муомалага киритиш қобилияти киради деб таъриф берган [4].

Банк бошқаруви ва банк томонидан кўрсатиладиган молиявий хизматлар (Farag, Harland, ва Nixon, (2013) тўғрисида изланишларда эса банк активлари ликвидлилигига қулай баҳода, талаб қилинган миқдорда ва керакли вақтда ликвид активларни топа олиш қобилияти деб таъриф берилган [5].

Россия банк активлари ликвидлилик муаммолари (Vodova, 2013) тўғрисида ҳам изланишлар олиб борилган бўлиб, ликвидлилик муаммоларининг келиб чиқиши, унга таъсир қилувчи омиллар ҳамда ликвидлилик муаммосидан чиқиш йўллари ўрганилган, банк ликвидлилиги тўғрисида ўз вақтида ва энг кам харажат билан банкнинг ўз мажбуриятларини ва мижозларнинг кредит бўйича талабларини бажариш қобилияти дея таъриф берилган [6].

Россия банклари ликвидлилигини қандай қилиб тиклаш (Прокофьева, 2019) бўйича ҳам изланишлар олиб борилган бўлиб, ўз тадқиқотида банк ликвидлилигига таъсир қилувчи омилларни ички ва ташқи ўлароқ иккига ўрганган, ҳамда банк ликвидлилиги тушунчасига янада кенгроқ ёндашган ҳолда банкнинг қарз, молиявий ва балансдан ташқари мажбуриятларини бажара олиш қобилияти деб таъриф берган [7].

Тижорат банкларида молиявий бошқарув (Naig, Anand, 2020) тўғрисида ҳам изланишлар олиб борилган бўлиб, унда банкларнинг ликвидлилиги, кутилмаган ўзгаришлар банкка ликвидлилик муаммосини келтириб чиқариши, банк мажбуриятлари таркибида депозитларнинг тутган аҳамияти билан бирга мижозларнинг кредитларга бўлган талабларини қондириш ҳам ўрганилган, ҳамда банк ликвидлилиги асосан депозитлар ва кредитларга бўлган талабни қондиришга, лаёқатли бўлиши учун керак деб изоҳлаган [8].

Россиялик иқтисодчи олимлардан (Абдуллазанова, Калачева 2020) банк активлари ликвидлигига асосий эътибор қаратган ҳолда амалда банк ликвидлилик талабини доимо мавжуд активлари ҳисобига эмас, балки банклараро кредит ресурслари бозоридан ресурс жалб этган ҳолда ҳам бажариши мумкинлиги тўғрисида айтади ва банк ликвидлилиги умумлашган кўрсаткичлардан бири бўлиб, банк фаолияти ишончилигини кўрсатади ҳамда агар мижозлар олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида ва ҳеч қандай йўқотишларсиз бажара олса, банк ликвид ҳисобланади дея таъриф беради [9].

Банк иши, тижорат банкини ташкил этишга (Mashamba, (2018) бағишланган мақолада банклар ликвидлилиги марказий банк томонидан назорат қилинишини инобатга олган ҳолда фикр билдирган ҳамда банк ликвидлилиги бу банк соғломлигини кўрсатувчи индикатор, бу борада муаммолар пайдо бўлиши унинг бузилганлигини кўрсатувчи биринчи ташхисдир дея фикр билдирган [10].

Банк активлари ликвидлилиги банк томонидан ўзининг жорий ва келажакдаги мажбурият ва тўловларини ҳамда кредит олиш борасидаги мижозларнинг талабларини ўз вақтида бажариш учун муҳимдир.

Энди банк ликвидлилигини бошқариш тўғрисида олиб борилган илмий изланишлар ва назариялар тўғрисида тўхталадиган бўлсак, ушбу мавзуда ҳам хорижий ва мамлакатимиз олимлари томонидан илмий қарашлар ва назариялар мавжуд.

Иқтисодиётда молиявий инқирозларнинг бир неча марта такрорланиши оқибатида банклар ўсиб боровчи ликвидлилик rischi билан тўқнашади ва бу ўз навбатида банклар фаолиятига салбий таъсир кўрсатмасдан қолмайди. Ана шундай пайтда банк активларида ликвидлилик rischi юзага келганда, ликвидлилик ҳолатини бошқариш жараёнида ликвидлиликнинг мувозанатда бўлиши ёки салбий ҳолатга тушиб қолишида, биргина муҳим стратегик қарор қабул қилиниши орқали банк ликвидлилик аҳволининг ёмонлашувини олдини олиш ва мажбуриятларни тўлиқ бажаришига эришиш мумкин (Mukherjee, Pana, 2018) [11].

Банк бошқаруви доирасида банк активлари ликвидлилигини бошқариш (Bakhriddin Berdiyev (2021) бўйича ёзилган мақолада ҳам банк активлари ликвидлилигини бошқаришнинг мавжуд стратегиялари ёритиб берилган [12]. Ушбу мақолада ликвидлиликни бошқариш активларни бошқариш, фақат пассивларни бошқариш ҳамда бир вақтнинг ўзида иккала, яъни активларни ва пассивларни

бошқаришга асосланганлиги кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, ҳар бир назорат усуллари ўзининг афзалликлари ва камчиликларига эга эканлигини инобатга олиб, ҳар бир банк кўрсатаётган операциялари характеридан келиб чиққан ҳолда қўлланиши тўғрисида фикр билдирилган.

Банк активлари ликвидлилигини бошқариш (Nure, 2019) бўйича ёзилган мақолада ҳам банк тизими фаолиятида ликвидлилик муаммолари юзага келганда, ликвидлиликни бошқаришнинг бир қатор усуллари ишлаб чиқилганлиги тўғрисида таъкидлаб ўтилган [13]. Унга кўра ҳам ликвидлиликни бошқариш активларни, пассивларни ёки ҳар иккала инструментни бир вақтнинг ўзида бошқаришга асосланиши ёритилганини кўришимиз мумкин. Шунингдек, активларни бошқариш орқали ликвидлиликни бошқариш усули нисбатан қадимийроқ усул эканлиги, бу усулга мувофиқ банк активларни тез сотиладиган қимматли қоғозларга жойлаштиришни назарда тутишини, агар, ликвид маблағларга талаб юзага келадиган бўлса банк нақд пулларга бўлган талабни қондиргунча ўз активларини сотишини таъкидлаб ўтган.

Одатда ликвидлиликни бошқаришнинг ушбу стратегияси активларнинг трансформацияси деб аталади, чунки пул кўринишида бўлмаган активлар нақд пулга айланиши ҳисобига ликвид маблағлар юзага келади.

Банк тизими ликвидлилиги (Challoumis, 2019) юқори ликвидли маблағлар ҳажми, тўлов тизимининг узлуксиз ишлаши, марказий банк томонидан умумий назоратни ўрнатилганлиги, шунингдек, макроиқтисодий кўрсаткичларнинг барқарорлиги билан таъминланади [14].

Банклар фаолиятининг самарадорлиги – мижозлар олдидаги мажбуриятларни ўз вақтида бажара олиши билан белгиланади. Тарихдан маълумки (Абдуллаева 2003) пул алмаштирувчи саррофлар ўз мажбурияти ва қарзларини тўлай олмаса ёки топшириқларни бажара олмаса, ишончни оқламаса ва ўз ишига маъсулиятсизлик қилса, уларнинг столлари синдирилган ва “banco rotto”, яъни банкрот деб эълон қилинган [15].

Банк ликвидлилиги бўйича рискларнинг ортишига таъсир қилувчи бир қанча омиллар мавжудки, бу омиллар банк ликвидлигига алоҳида аҳамият беришни ва банк ликвидлилиги бўйича рискни доимий равишда кузатиб боришни талаб қилади. Шу сабабли банклар ўз даромадидан кечиб бўлса ҳам, ликвидлиликни сақлаб туришга мажбур.

Ўз навбатида, ресурслар банкларнинг даромадлилигини ошириш мақсадига йўналтирилса, унда бу банкнинг ликвидлигига таъсир кўрсатади. Демак, банкларнинг ликвидлилиги ва даромадлилиги ўзаро тескари мутаносибликда намоён бўлади.

Банк активлари ликвидлигига тижорат банклари ликвидлилиги, марказий банк монетар сиёсат инструментлариан фойдаланганлик даражаси ва марказий банк назорат функцияларининг самарадорлиги таъсир кўрсатади.

Банк активлари ликвидлилигини, бу орқали эса банк тизими ликвидлилигини таъминлашда

марказий банклар муҳим роль ўйнайди. Улар ўзларининг монетар воситалари орқали банкларнинг ликвидлилигига таъсир кўрсатади, тижорат банклари учун ликвидлик меъёрларини белгилайди ва уни бажариши устидан мониторингини ўрнатади.

Тадқиқот методологияси

Мақолада таҳлил қилинган маълумотлар асосан тижорат банкларининг йиллик ҳисобот маълумотлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, «Ahbor-Reyting» рейтинг агентлиги маълумотларидан олинди.

Мақолада Ўзбекистон банк тизимининг энг йирик 6 та тижорат банкининг («Асакабанк» акциядорлик тижорат банки; «Ўзсаноатқурилишбанк» акциядорлик тижорат банки; «Ипотекабанк» акциядорлик тижорат банки; «Қишлоқ қурилиш банк» акциядорлик тижорат банки; «Ҳамкорбанк» акциядорлик тижорат банки; «Агробанк» акциядорлик тижорат банки) асосий кўрсаткичларидан фойдаланилди. Юқоридаги тижорат банкларининг жами активлари банк тизими активларининг 60%дан ошиғини ташкил этади. Бу эса юқоридаги тижорат банклари асосий кўрсаткичлари бўйича олинган натижалардан банк активлари ликвидлилигини таъминлашда фойдаланиш мумкин деб ҳисоблаймиз. Бироқ шуни инобатга олиш лозимки, юқоридаги тижорат банкларининг аксарият қисми бу давлат иштирокидаги банклар ҳисобланади.

Аксарият адабиётларда, банк активлари ликвидлилигига тижорат банклари активлар сифати, депозитлари ва ўз маблағларининг таъсири эконометрик усуллар орқали тўлиқ таҳлил қилинмаган. Биз мақоламиз тадқиқи давомида бир қанча тадқиқот саволларини шакллантирдик:

Тижорат банклари ўз маблағларининг банк активлари ликвидлилигига қандай таъсири мавжуд?

Банк активлари ликвидлилигига Марказий банк томонидан ўрнатилган иқтисодий меъёрий кўрсаткичлар қандай таъсир кўрсатади?

Марказий банкнинг монетар сиёсат инструментлари орқали банк активлари ликвидлилигига қандай таъсир кўрсатиш мумкин?

Юқоридаги саволларга жавоб топиш учун тадқиқот давомида асосан миқдорий усуллардан фойдаланилди. Чунки асосан тадқиқот мавзусида банк тизими (банк тизимининг 60%дан юқори активларини ташкил қилувчи 6 та йирик банклар) асосий кўрсаткичлари, активлари, капитали, ликвидли активлари ва соф фойдаси миқдори таҳлили ҳамда бир-бирига таъсири ўрганилди. Тадқиқот банк тизими асосий кўрсаткичларининг 5 йиллик таҳлилини ўз ичига олган. Барча маълумотлар чораклик йиғиб таҳлил қилинди.

Шунингдек, мақолада аналитик тадқиқот сифатида бўйлама кесим (Longitudinal) тадқиқотлари методологиясидан фойдаланган ҳолда таҳлил бирлиги сифатида объект танлаб, маълумотларни бир неча йил давомида ўрганиш орқали тадқиқот муаммосини ўзгариш динамикасини таҳлил қилинди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

Юқорида таъкидланганидек, банк активлари ликвидлилиги асосан активларнинг сифати ва риск даражасига узвий боғлиқ бўлади. Банк активлари ликвидлилиги – бу банк томонидан жорий ва келажакдаги мажбурият ва тўловларини ҳамда кредит бўйича мижозларнинг талабларини ўз вақтида бажариш мақсадида керакли вақтда ва миқдорда, зарар кўрмасдан активларни тезда пул маблағига айлантира олиш қобилиятидир.

Банк активлари ликвидлилигини, бу орқали эса банк тизими ликвидлилигини таъминлашда марказий банклар муҳим роль ўйнайди. Улар ўзларининг монетар сиёсат инструментлари орқали банкларнинг ликвидлилигига таъсир қилади, тижорат банклари учун ликвидлик меъёрларини белгилайди ва уни бажарилиши устидан мониторинг ўрнатади.

Энди, Ўзбекистон банк тизими асосий кўрсаткичларини таҳлилини ва ушбу кўрсаткичларни банк активлари ликвидлилигига таъсирини яъни, тижорат банклари активлар сифати, ўз маблағлари ва депозитларнинг тижорат банклари ликвидлилигига таъсирини ўрганиб чиқамиз.

Биз тадқиқ қилаётган 6 та тижорат банкининг асосий кўрсаткичларини таҳлил қиламиз ва бу кўрсаткичларнинг банк активлари ликвидлилигига таъсирини кўриб чиқамиз. Ушбу 6 та тижорат банкларининг жами активлари банк тизимининг 60%дан юқори активларини ташкил этмоқда. Бу банкларнинг асосий кўрсаткичлари бўйича олинган натижалар республика банк тизими ҳолати бўйича хулоса қилишга асос бўлади деб ҳисоблаймиз. Демак, ушбу банкларнинг активлар сифати, депозитлари ва ўз маблағлари ўзгариши тижорат банклари ликвидли активларининг улушини ўзгаришига канчалик таъсир кўрсатиши банк тизими бўйича ушбу кўрсаткичларнинг таъсири бўйича хулоса қилишга асос бўлади.

Даромад келтирувчи активларнинг жами балансидаги улуши (X1), даромад келтирмайдиган активларнинг жами балансидаги улуши (X2), депозитларнинг жами балансидаги улуши (X3), ўз маблағларининг жами балансидаги улушининг (X4) ўзгариши ликвидли активларнинг жами балансидаги улушининг (Y) ўзгаришига боғлиқлигини кўриб чиқиш мақсадида корреляцион-регрессион таҳлилни амалга оширамиз.

Кўплик R	0,983773
R-квадрат	0,967809
Меъёрлашган R-квадрат	0,967178
Стандарт хатолик	0,040235
Кузатувлар	209

Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, кузатувлар сони 209 тани ташкил этгани ҳолда, $R^2 = 0.9678$ га тенг бўлди. Бу эса юқори аниқликдаги аппроксимация

эканлигини кўрсатади ҳамда ушбу модел жараёни тўлиқ ифода этганлигини англатади.

Дисперсион таҳлил					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	Аҳамиятлиги <i>F</i>
Регрессия	4	9,928456	2,482114	1533,28316	6,1373E-151
Қолдиқ	204	0,33024	0,001619		
Жами	208	10,2587			

Дисперсион таҳлилда биз эътибор берадиган жиҳат бу *F* (Фишер коэффициент) тести ҳисобланади. Таҳлил маънога эга бўлиши ва ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқлик мавжудлигини кўрсатувчи коэффициент ҳисобланади. Ушбу

коэффициент 0,05 кўрсаткичдан кам бўлса, таҳлил маънога эга бўлади. Бизнинг таҳлилда, ушбу коэффициент 0,05 дан анча камлигини кўришимиз мумкин. Бу эса бизнинг таҳлилимиз маънога эга эканлигини кўрсатади.

	Коэффи циентлар	Стандарт хатолик	t-статис тика	"R" Аҳамияти	Қуйи 95%	Юқори 95%	Қуйи 95,0%	Юқори 95,0%
Y- ўзгарувчи	1,022343	0,021319	47,9556	4,91E-113	0,98031	1,064376	0,9803	1,064375769
0,6264	-0,97697	0,019105	-51,136	2,73E-118	-1,014639	-0,939301	-1,0146	-0,9393005
0,073999	-0,97175	0,044484	-21,845	2,581E-55	-1,059456	-0,88404	-1,0594	-0,88404007
0,314294	-0,0051	0,021441	-0,2377	0,8123137	-0,047371	0,037176	-0,0473	0,037176119
0,101861	-0,45917	0,104332	-4,401	1,736E-05	-0,664875	-0,253461	-0,6648	-0,25346149

Бу жадвалда эътибор беришимиз лозим бўлган кўрсаткич бу «R-аҳамияти» ҳисобланади. Ушбу кўрсаткич 0,05 бирликдан кам бўлса, таҳлил қилинаётган мустақил ўзгарувчилар ва боғлиқ ўзгарувчиларнинг таъсирини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бизнинг таҳлилда фақатгина «X3» мустақил ўзгарувчининг «Y» боғлиқ ўзгарувчига таъсири мавжуд эмас ёки жуда паст ҳисобланади.

Бундан келиб чиққан ҳолда, регрессия натижалари орқали биз ўз моделимизни тузиб чиқамиз. Бунда:

$$Y = 1,022 - 0,98X_1 - 0,97X_2 - 0,46X_4$$

Бу моделдан кўриниб турибдики, боғлиқ ўзгарувчи ва мустақил ўзгарувчилар ўртасида тескари боғланиш мавжуд. Демак:

даромад келтирувчи активларнинг жами активлардаги улушининг

1 бирликка ўзгариши, ликвидли активларнинг жами активлардаги улушининг 0,98 бирликка ўзгаришига олиб келади;

даромад келтирмайдиган активларнинг жами активлардаги улушининг 1 бирликка ўзгариши, ликвидли активларнинг жами активлардаги

улушининг 0,97 бирликка ўзгаришига олиб келади; жами капиталнинг жами пасивлардаги улушининг 1 бирликка ўзгариши, ликвидли активларнинг жами активлардаги улушининг 0,46 бирликка ўзгаришига олиб келади.

Энди, Ўзбекистон банк тизимининг асосий кўрсаткичларини таҳлил қиламиз ва бу кўрсаткичларнинг тижорат банклари ликвидлилигига таъсирини кўриб чиқамиз.

1-жадвал

Тижорат банкларининг таққослама кўрсаткичлари тўғрисида маълумот [16]

Кўрсаткичлар	01.01.18 й	01.01.19 й	01.01.20 й	01.01.21 й	01.01.22 й
Активларнинг мажбуриятларга нисбати, %	114,2%	114%	123%	119%	119%
Активлар, млрд.сўм	166 632	214 420	272 726,6	366 121,1	444 922,4
Мажбуриятлар, млрд.сўм	145 956	187 741	221 696,0	307 769,8	374 004,8
Кредит қўйилмаларининг депозитларга нисбати, %	207,7%	188,5%	232,5%	141,4%	209%
Кредитлар, млрд.сўм	110 572	133 751	211 581	276 974,8	326 385,5
Депозитлар, млрд.сўм	59 579	70 001	91 009	114 746,9	156 189,8

Жадвалдан кўриниб турибдики, тижорат банклари депозитлари кредит қўйилмалари билан бир хил мутаносибликда ўсган. Жумладан, ўтган 2021 йилда тижорат банклари кредит қўйилмалари 1,2 мартага ўсган бўлса, унинг манбаси сифатида қараладиган тижорат банклари депозитлари 1,4 мартага ўсган. Банк депозитларининг ўсиши банкларда кредитларни молиялаштириш манбаларини кенгайтириб бориши сифатида қараш мумкин.

Биз таҳлил қилаётган даврда банк тизими мажбуриятларининг, жумладан, жалб қилинган кредит ва лизинглар, жами депозитлари ва

депозитлари таркиби ўрганиб чиқилди. Таҳлил даври мобайнида тижорат банклари активлари 2,7 бараварга ўсган бўлса, депозитлари 2,6 мартага ўсган. Бу эса тижорат банклари активларини ўсишининг манбаи бўлиб банк депозитлари эмас, балки ҳалқаро молиявий институтлардан ва маҳаллий фондлардан жалб қилинган мақсадли маблағлар хизмат қилган.

Тижорат банклари ликвидлилигига таъсир қилувчи кўрсаткичлардан – юқори ликвидли активлар ва банкнинг жами капиталнинг тижорат банклари активлардаги улушини ўрганиб чиқамиз.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг молиявий барқарорлик кўрсаткичлари [16]

Кўрсаткичлар	01.01.18й	01.01.19й	01.01.20й	01.01.21й	01.01.22й
Жами активлар	166 632	214 420	272 726,6	366 121,1	444 922,4
Юқори ликвидли активлар	37 775,5	20 202	30 873,8	50 475,7	75 992,2
Жами капитал	20 676	26 679	51 030,6	58 351,3	70 917,6
Ликвид активлар/жами активлар, %	22,7%	9,4%	11,3%	13,8%	17,1%
Жами капитал/жами активлар, %	12,4%	12,4%	18,7%	15,9%	15,9%

Жадвалдан кўриниб турибдики, банкнинг капитали ва ликвидли активлари маблағи қолдиғи бўйича ўсиш тенденциясига эга бўлсада, жами активлардаги улуши бўйича тижорат банклари капитали ўсиш сураъатлари юқори бўлганлигини

кўришимиз мумкин. Таҳлил даври мобайнида, банклари ликвидли активларининг жами активлардаги улуши 5,6%га (22,7%дан 17,1%гача) камайган бўлса, жами капиталнинг жами

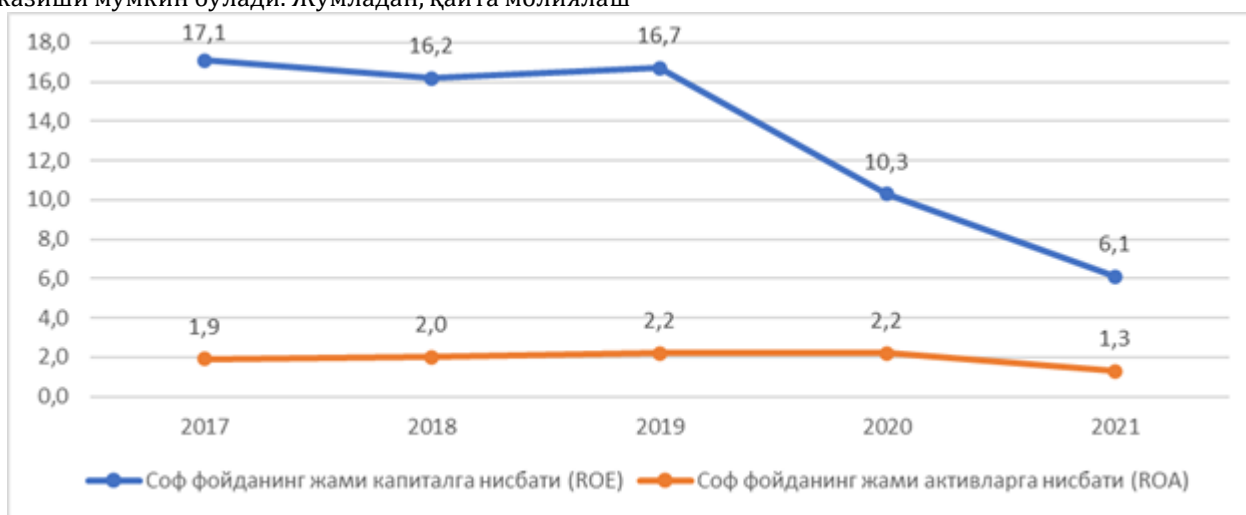
активлардаги улуши 3,5%га (12,4%дан 15,9%гача) ошганлигини кўришимиз мумкин.

Шунингдек, банк капитали етарлилик кўрсаткичларини баҳолаш мақсадида тижорат банклари активларини рисклилиқ даражаси бўйича таснифлаганда, даромад келтирмайдиган муаммоли активлар 150% миқдорида таснифланади. Марказий банкнинг ушбу талаблари натижасида тижорат банклари ўз активлари таркибида даромад келтирмайдиган активларни камайитиришга рағбатлантирилади ва бу орқали ўз ликвидлилигини оширишга ҳаракат қилади.

Бундан ташқари Марказий банк қайта молиялаш ставкаси орқали банк тизими ликвидлилигига таъсир ўтказиши мумкин бўлади. Жумладан, қайта молиялаш

ставкасининг оширилиши тижорат банклари томонидан ажратиётган кредитларнинг қимматлашишига ва тижорат банклари кредит ва лизинг операциялари миқдорининг камайишига олиб келади.

Охирги йилларда Халқаро Базель қўмитаси тавсияларига асосан Марказий банк томонидан тижорат банкларига ўрнатилган ликвидлилиқ нормативлари талабларининг ошиши кузатилмоқда. Тижорат банклари ўз даромадлилигини камайитирган ҳолда, Марказий банк талабларини бажариб келмоқда. Қуйида биз тадқиқ қилаётган тижорат банкларининг рентабеллик кўрсаткичларини ўрганиб чиқамиз.

1-расм. Банк тизимининг рентабеллик кўрсаткичлари [16]

Юқоридаги расмдан кўриниб турибдики, ўтган давр мобайнида Марказий банк томонидан ликвидлилиқ талаблари оширилгани сабабли активлар ва капитал рентабеллиги пасайиши кузатилган. Ҳозирда Марказий банкнинг давлат қимматли қоғозлари билан очиқ бозор

операцияларини амалга ошириши тижорат банклари ликвидли активларини даромадлилигини ҳам таъминлайди. Бу эса, тижорат банкларини ўз ликвидлилигини ва даромадлилигини таъминлаш учун давлат қимматли қоғозларни сотиб олишга рағбатлантиради.

Хулоса ва таклифлар

Банк активлари ликвидлилиги, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, мамлакат банк тизимининг барча пул мажбуриятларини ўз вақтида, тўлиқ ва узлуксиз бажарилишини таъминлаш, унинг ишончлилиги ва иқтисодий ривожланиш эҳтиёжларига мувофиқ маблағларнинг етарлилигини белгилайди.

Банк активлари ликвидлилигини оширишда ва уни таъминланишида Марказий банк муҳим роль уйнайди. Марказий банк монетар сиёсат инструментлари орқали банк активлари ликвидлилигига бевосита таъсир ўтказса, тижорат банклари учун ўрнатилган иқтисодий нормативларни бажарилишини таъминлаш орқали банк активлари ликвидлилигини назорат қилиб боради. Банк тизими иштирокчилари бўлган ҳар бир тижорат банки Марказий банк томонидан белгиланган иқтисодий

норматив кўрсаткичларини бажариш орқали банк активлари ликвидлилигини таъминлашда ўз ҳиссасини қўшиб боради.

Юқоридаги таҳлиллар ва маълумотлар асосида банк активлари ликвидлилигини ошириш йўналишлари деб қуйидагиларни ҳисоблаймиз:

1. Марказий банк қайта молиялаш ставкаси орқали банк активлари ликвидлилигини бошқариш. Бунда, Марказий банк банк активлари ликвидлилиги муаммоси юзага келганда, қайта молиялаш ставкасини кутариб қўйиши ва шу орқали тижорат банклари кредитларининг ва пул массаси ўсиш суръатини мўътадиллаштиришга ҳаракат қилиши лозим. Банк активлари ликвидли активлари профицити кузатилса, қайта молиялаш ставкасини тушириш орқали, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларни кредит олишга рағбатлантириш орқали пул массаси ва банк тизими ликвидлилигига таъсир кўрсатади.

2. Қайта молиялаш ставкасини юқори бўлиб туриши миллий валютанинг жамғариш воситасида сифатида фойдаланишига олиб келади. Бу эса, тижорат банклари томонидан аҳолининг қўлидаги бўш маблағларни банк депозитларига ва шу орқали ушбу маблағларни банк айланмасига жалб қилиши мумкин. Бунда ушбу бўш турган маблағларни тижорат банкларининг узоқ муддатли депозитларига жалб қилиш мақсадга мувофиқ. Бу банк тизими ликвидлилигини оширишга хизмат қилади.

3. Очiq бозор операциялари орқали Марказий банк банк активлари ликвидлилигига таъсир кўрсатади. Бунда Марказий банк тижорат банкларига давлат қимматли қоғозларни сотиш ҳисобига тижорат банклари активларини ҳам даромадли ҳам ликвидли бўлишини таъминлайди. Бу орқали тижорат банклари ўз активлари таркибида ликвидли активларни етарли миқдорда ушлаб туришга рағбатлантирилади. Жумладан, тижорат банкларининг «НОСТРО» ҳисобварағидаги маблағларни давлат қимматли қоғозларини сотиб олишга йўналтириши мумкин. Бу эса, тижорат банклари рентабеллигини ҳам ошишига хизмат қилади.

4. Марказий банк тижорат банкларига ўрнатилган иқтисодий норматив кўрсаткичларини бажарилишини таъминлаш орқали тижорат банклари активлари ликвидлилигини ва шу орқали банк тизими ликвидлилигини назорат қилиб боради

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон «2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида»ри Фармони.
2. Yensu Joseph, Hadrat M. Yusif, Emmanuel Tetteh, George Asumadu, Daniel A. Atuilik. Main Determinants of Banks' Stability: Evidence from Commercial Banks in Ghana. Journal of Finance and Economics. 2021. Vol. 9. no. 2. P. 42-52.
3. Bakhridin Berdiyarov (2021). Uzbekistan in Banking Practice: Opportunities to Use Foreign Experience to Ensure Liquidity and Solvency of Commercial Banks // ICFNDS 2021: The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems. December 2021, pp 378–392 <https://doi.org/10.1145/3508072.3508141>.
4. Basel Committee on Banking Supervision. (2021). Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring. Switzerland: Bank for International Settlements
5. Farag, M., Harland, D. & Nixon, D. (2013). Bank capital and liquidity. Bank of England Quarterly Bulletin, 53(3), 201-215.
6. Прокофьева Е.Н. Ликвидность банковского сектора России в условиях нестабильности: тенденции формирования и последствия для экономики // Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К. Л. Хетагурова. 2019. № 2. С. 130-136.
7. Абдуллазанова К.З., Калачева Е.А. Анализ состояния ликвидности банковского сектора России // Научные исследования XXI века. 2020. № 1(3). С. 112-118.
8. Marozva, G. (2015). Liquidity and bank performance. The International Business & Economics Research Journal, 14(3), 453:462
9. Vodová, P. (2013). Liquid assets in banking: What matters in the Visegrad countries? E+ M Ekonomie a Management, (3), 113.
10. Challoumis, C. (2019). Theoretical Definition of the Velocities of Escaped Savings With Than of Financial Liquidity. SSRN Electronic Journal
11. Mashamba, T. (2018). The effects of Basel III liquidity regulations on banks' profitability. Journal of Governance and Regulation, 7(2), pp.34–48
12. Nair, A.R. and Anand, B. (2020). Monetary policy and financial stability: Should central bank lean against the wind? Central Bank Review.
13. Mukherjee, T. and Pana, E. (2018). The distribution of the Capital Purchase Program funds: Evidence from bank internal capital markets. Financial Markets, Institutions & Instruments, 27(4), pp.125–143.
14. Nure, G. (2019). High Liquidity or Low Liquidity Is Better to Achieve High Profitability? Evidence from Banks in Central and Southern Europa. International Finance and Banking, 6(2), p.1.
15. Абдуллаева Ш. (2003) “Банк иши”, Тошкент, “Молия институти”, ўқув-қўлланма, 312 бет.
16. www.cbu.uz - Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти.